

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ МОРФОНОЛОГІЇ

Любослава АСІЇВ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови імені проф. І. Ковалика,
вул. Університетська 1/234, Львів, Україна, 79001,
тел.: (0 322) 239 47 17*

Розглянуто вплив позамовних чинників на функціонування морфонологічних явищ. Виявлено, що регулярність відповідних змін фонем у мовленні представників різних соціальних груп залежить не тільки від рівня володіння українською мовою, але й від умов комунікації. Звернуто увагу на психолінгвістичні особливості сприйняття чергувань фонем, питання впливу правопису на морфонологічні явища в мовній системі та в офіційному й публічному мовленні. Ґрунтовно простудійовано соціолінгвістичний аспект морфонологічного варіювання в антропонімах.

Ключові слова: морфонологічні явища, соціолінгвістичні чинники, чергування, фонема, мовна норма, девіація.

Постановка проблеми. Морфонологічні явища є важливим, хоч і додатковим формо- та словотворчим засобом, вони маркують окремі парадигми та словотвірні моделі. Водночас відповідні модифікації фонемного складу морфем та основ слів становлять національну особливість української мови, формують її “обличчя”. Серед морфонологічних досліджень (В. Горпинич [15], П. Коструба [22; 31], М. Кравченко [34], М. Федурко [24], І. Козленко [21], І. Демешко [16; 17] та інші) переважають такі, які спрямовані на фіксацію морфонологічних явищ у сучасній мовній системі, з’ясування умов їх функціонування. Однак особливо важливо не просто описати ті модифікації, які є в системі мови, та з’ясувати їхню важливість для окремих парадигм і словотвірних типів, а й простежити тенденції розвитку морфонологічної системи, функціонування відповідних змін у мовленні, окреслити причини виникнення девіантних форм. Такий підхід потребує залучення соціолінгвістичних та психолінгвістичних методів дослідження, врахування соціального контексту, а також уваги до різноманітних позамовних чинників.

Мета дослідження – з’ясувати вплив позамовних чинників на функціонування морфонологічних явищ у мовленні, виявити ті соціолінгвістичні чинники, які спричиняють появу аномальних форм. Серед завдань важливим є і простеження психолінгвістичних аспектів сприйняття чергувань фонем, опис процесів, які впливають на морфонологічну систему української мови.

Актуальність дослідження визначається необхідністю простежити тенденції розвитку української морфонологічної системи, виявити причини девіацій у мовленні,

що пов'язано з різними чинниками, серед яких на чільному місці є складна мовна ситуація в Україні. Саме таких досліджень бракує на сьогодні, хоч окремі питання стосовно впливу позамовних чинників на функціонування морфонологічних явищ розглянуто в декількох працях [1; 2; 4; 35].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низку праць [3; 5; 6] присвячено порівняльному аналізу функціонування відповідних фонемних змін у говірках та літературній мові. У цих дослідженнях у процесі з'ясування регулярності морфонологічних явищ звернено увагу на більш послідовну реалізацію певних типів чергувань у діалектному мовленні порівняно з літературною мовою, що пов'язано не тільки з особливостями говірок, а й з наслідками втручання в систему літературної мови з метою нівеляції її національної специфіки. У декількох роботах [4; 19] розглянуто окремі випадки впливу позамовних чинників на функціонування морфонологічних явищ, наслідки втручання у фонемну систему мови для регулярності чергувань приголосних, зокрема [г] – [дʒ] – [дж]. Зосереджено увагу на важливості нормативності морфонологічних модифікацій в онімному просторі [7; 10; 14; 35]. І. Демешко, досліджуючи морфонологічні явища, характерні для віддієслівних новотворів, розглянула складні процеси, “пов'язані з використанням варіантних формантів та з утвердженням національної ідентичності в словотвірній морфонології девербативів і відповідність їх словотвірним нормам української мови” [18: 141]. Окремі моменти, важливі для розвитку відповідного аспекту морфонологічних досліджень, окреслені в статті Т. Норець “Проблеми соціолінгвістичного аспекту варіювання на фонетичному рівні мови” [25: 102–105] та у працях Л. Ажнюк [1; 2].

Розгляд психо- та соціолінгвістичних чинників, які впливають на функціонування морфонологічних явищ, визначає новизну пропонованої розвідки та її наукове значення. Адже, з одного боку, “функціональний аналіз дає можливість виявити не тільки специфіку морфонологічних явищ, а й їх системність та прослідкувати тенденції розвитку морфонологічної системи конкретної мови” [8: 304], а з іншого – висвітлення динаміки відповідних процесів потребує аналізу соціокультурного простору, у якому відбуваються різноманітні комунікації. Тож збереження і розвиток будь-якої мовної системи неможливий без відповідного мовленнєвого середовища. Соціолінгвістичний аспект передбачає простеження залежності функціонування морфонологічних явищ у мовленні від соціальних характеристик мовців (зокрема, рівня освіти, професійної належності, походження, віку, статі тощо) і від умов комунікативної ситуації.

Виклад основного матеріалу. Вибір відповідної мовної одиниці із декількох варіантних регламентується “нормою мовної поведінки, яка залежить від декількох факторів: теми спілкування; соціального становища мовця або/і того, хто слухає; мовної ситуації” [25: 103]. При цьому серед різних екстралінгвальних чинників, які визначають комунікативну ситуацію, важливими саме для функціонування морфонологічних явищ є соціальні умови спілкування, офіційні чи неофіційні взаємини учасників комунікативного акту, їхні соціальні і психологічні характеристики.

Привертають увагу такі разючі випадки, коли мовець свідомо ігнорує морфонологічні закономірності української мови з метою успішної комунікації в

умовах, коли співрозмовник не володіє повною мірою нормами української літературної мови. Особливо часто таке спостерігаємо в офіційно-діловому спілкуванні, коли від правильного відтворення власних назв, зокрема прізвищ, залежить не тільки успіх самого комунікативного акту, а й загалом досягнення позитивного результату, уникнення проблем юридичного характеру.

Зокрема, Ф. Бацевич поділяє невдачі, які виникають у процесі спілкування, на власне комунікативні та мовні девіації, трактуючи останні як “тип комунікативної невдачі чи збою у спілкуванні, причиною яких є недостатня мовна компетенція учасників. Це різні помилки, неточності, обмовки, описки, лінгва-ляпсуси тощо, пов’язані зі специфікою лексичної та граматичної семантики” [9: 322]. Дослідники зосереджуються на тому, що найчастіше комунікативні невдачі є контаміновані, тобто мовно-комунікативні, “у загальному контексті яких поєднуються “неправильні” дії й “неправильні” вербальні репрезентатори цих дій – мовні одиниці, ужиті з порушенням різних норм (фонетичних, лексичних, граматичних, стилістичних тощо) передусім української літературної мови” [12: 20].

Особливо нас цікавлять випадки, коли мовно-комунікативні девіації набувають соціального характеру, переростають у “серйозні лінгво-правові конфлікти” [12: 25], зокрема це стосується непорозумінь, пов’язаних із неправильною фіксацією імен, прізвищ, по батькові в офіційних документах. Такі “трансформації” антропонімів “завдають суб’єктові не лише морально-етичних збитків, а й призводять до порушення його майнових прав (неможливість отримати законну спадщину, втрата трудового стажу, а отже й пенсійних нарахувань)” [2: 131].

Про явно деформовану мовну ситуацію свідчать факти навмисного порушення морфонологічних норм з метою досягнення цілей спілкування. Йдеться, зокрема, про вилучення прізвищ зі сфери дії морфонологічних чергувань. Наприклад, у тих прізвищах, де закономірно повинно відбуватися чергування голосних **о**, **е** з **і** та **о**, **е** з **нуль-фонемою**, при відмінюванні мовець навмисне уникає таких альтернатив, щоб не допустити перекручення власної назви, яка ідентифікує особу, чиновником, що, як гіпотетично передбачає адресант, враховуючи певні соціальні характеристики адресата (зокрема те, що українська мова для нього не є рідною), не повністю володіє нормами літературної мови і може неправильно відтворити форму прізвища в називному відмінку. Тож спостерігаємо такі форми, як *Біба*, *Білозіра*, *Бобровеця*, *Кривоніса*, *Лебідя*, *Бусела*, *Свекора*, тоді як нормативно відмінювати ці прізвища із чергуваннями голосних (*Боба*, *Білозора*, *Бобрівця*, *Кривоноса*, *Лебеда*, *Бусла*, *Свекра*) відповідно до парадигми змінювання і загальних назв з певною морфонологічною структурою (як *біб* – *бобу*, *ніс* – *носа*, *бусел* – *бусла*, *лебідь* – *лебеда*, *свекор* – *свекра* тощо). Чинний правопис [32], та й проект 2018 року [33] однозначно такі прізвища подають у руслі морфонологічної системи української мови, вказуючи, що відмінювати їх необхідно з обов’язковим чергуванням голосних (**і** в закритому складі з **о** або **е** у відкритому в прізвищах *Кривоніс* (*Кривоноса*, *Кривоносу* і т. д.), *Лебідь* (*Лебеда*, *Лебедю* і т. д.) та **о**, **е** з **нуль-фонемою** у власних назвах *Бусел* (*Бусла*, *Буслові* і т. д.), *Свекор* (*Свекра*, *Свекрові* (*у*) і т. д.) [33: 136]. Проте ці ж орфографічні кодекси для відмінювання прізвищ на -ів пропонують

два варіанти – з альтернацією і без (наприклад, для прізвища *Ковалів* нормативними в родовому відмінку є форми і *Ковалева*, і *Коваліва*) [33: 137–138]. А низку прізвищ взагалі вилучають з морфонологічної системи української мови: “Але без чергування нуля звука з голосним і навпаки: *Швець – Швеця, Швецеві (Швецю), Жнець – Жнеця, Жнецеві (Жнецю)* і т. д., *Врубель – Врубеля, Врубеліві (Врубелю)* й т. д.; *Чернець – Чернеця (не Ченця)* й т. д.” [33: 137]. Але дослідження ономастів засвідчують, що названі прізвища відмінювалися як відповідні загальні назви. Зокрема, Ю. Редько подає відмінювання антропоніма *Швець* із морфонологічними змінами: “*Швець – Швеця, Швецеві, Швецю, Шевцем, Шевців*” [27: 240].

Правопис закріплює як норму девіації, керуючись не тенденціями розвитку мовної системи, а внаслідок того, що українська мова функціонує в такій соціокультурній ситуації, коли значна частина населення недостатньо володіє українською мовою, особливо це стосується державних службовців. Тож такий підхід – це намагання виправити ситуацію і допомогти досягти успішної комунікації в офіційно-діловій сфері шляхом закріплення як нормативних невластивих українській мові форм. Це замість того, щоб іти складнішим (але єдино правильним з погляду збереження і розвитку особливостей української мови) шляхом подолання проблем у комунікації, шляхом, який передбачає низку послідовних, не декларативних дій, прийняття ефективних законів, які б змусили держслужбовців, усіх учасників офіційної та публічної комунікації знати на належному рівні норми української мови загалом і морфонологічні особливості зокрема. Цілком слушно стосовно закріплення як нормативних покручених форм прізвищ зауважує Ганна Воронич: “Загальномовні граматичні взірці і приписи годиться вводити у мову не руйнуючи при цьому вже усталені, підтверджені живим мовленням, не відмовляючись від скарбу історичної спадщини, вивчивши можливості й тенденції, притаманні її природі, що допоможе однозначно з’ясувати чинники, які спричиняють, у нашому випадку, її граматичний лад, а не сушити голову, як навчити рідну мову кваліфікувати інвазії і дбати про зайд, навіть коштом нищення власної словозмінної структури” [11: 209].

На всіх рівнях мовної комунікації виявляється варіативність – “від власне володіння засобами різних мов, а саме використання одиниць тієї чи іншої мови залежно від умов спілкування, до усвідомлення мовцем припустимості різних варіантів, що належать одній мові” [26: 116–117]. Отож, надання нормативності варіантам без морфонологічних чергувань непрямих відмінків прізвищ на **-ів** є тим чинником, який повністю витіснить з ужитку закономірні для української мови форми з альтернаціями. Адже в цьому випадку навіть ті особи, які, попри передбачувані труднощі в спілкуванні з державними службовцями, намагалися пропагувати закономірні українські форми непрямих відмінків з чергуванням, також уживатимуть форм без зміни **і** на **о** або **е**, оскільки сприйматимуть такі форми як цілком правильні і до того ж більш ефективні для досягнення мети комунікації.

Зрозуміло, що ситуація з такими прізвищами особливо виразно віддзеркалює вплив на функціонування морфонологічних явищ соціолінгвістичних чинників, а також показує і психологічні особливості сприйняття фонем **/i/** на відміну від **/o/** чи **/e/** у

відповідних антропонімах. Саме таке пояснення носіїв прізвища наводить і Ю. Редько: «Деякі носії прізвищ на -ів безпідставно вимагають зберігати звук **і** в непрямих відмінках їхніх прізвищ, кажучи: «Я Михайлів, а не Михайлов, тому треба писати Михайліва». Такі міркування свідчать про незнання законів української мови, і такому «філологові» слід сказати, що говоримо по-українському коня, а не «кіня», та що Львів не перестав бути українським містом, хоч говоримо Львова, а не «Львіва»» [27: 53–54].

Носій прізвища хоче зберігати свою українськість, уникнути зросійщення навмисного чи й унаслідок безграмотності російськомовних чиновників. І це може бути свідомою позицією, а не тільки незнанням морфологічних закономірностей української мови. До речі, сам Юліан Редько визнавав небезпеку спотворення початкової форми таких прізвищ, зазначаючи, що якщо прізвище є на **-ов**, то воно не обов'язково є російським, це могло бути перекручення українського антропоніма, адже «метрики виписувалися російською мовою й особові документи видавали, не звертаючи уваги на особливості української мови, а, навпаки, намагаючись «підігнати» українські особові назви під урядовий стандарт» [28: 92]. Науковець вказує, що така практика була поширена за Російської імперії [27: 54], однак вона тривала і в СРСР, коли відбувалися також «неодноразові міжмовні перетворення прізвища або особового імені (з української мови на російську й навпаки), які були звичайним явищем у 40–80-і роки ХХ ст., змінювали документальний запис прізвища до невпізнання» [2: 131]. Отож, в умовах, коли прізвище в багатьох документах передавали то російською, то українською мовою, часто боротьба за своє українське «я» потребувала уникнення морфологічних змін. Варто сказати, що таке зумисне вилучення свого прізвища зі сфери дії чергування, настійне відстоювання голосного **і** у всіх формах справді допомогло деяким носіям прізвищ на **-ів** уникнути зросійщення своєї родової назви в умовах звуженого функціонування української мови і цілеспрямованої радянської русифікаційної політики.

Проте щодо збереження форм без зміни **і** на **о** або **е** варто зазначити, що переклад російською мовою таких прізвищ передбачав, що голосний **і** (російською **и**) залишався незмінним у всіх формах. Тож фактично та особа, яка на високому рівні володіла російською мовою, але на зовсім не достатньому – українською, переносила норми змінювання таких прізвищ російською мовою на українську, і відповідно в українській мові не дотримувалася нормативного чергування голосних. Так злилися дві різні, навіть протилежні, течії: з одного боку, українці, намагаючись зберегти власне прізвище від спотворень в умовах білінгвізму, безграмотності чиновників, політики зросійщення, уникали відповідних морфологічних змін у прізвищах, з іншого боку – російськомовні особи, особливо держслужбовці, які погано володіли українською мовою (але чудово – російською), не змінювали голосний **і** в усіх формах прізвища, записуючи його українською мовою, аналогічно як у російській. На думку Лідії Коць-Григорчук, саме «відштовхування від російської мови породило безпідставну зміну **о** та **е** в **і** у відкритих складах у прізвищах типу *Федорів, Білозір, Лесів*, отже, неправомірне: *Федоріва, Білозіра, Лесіва*» [23: 40]. Як результат – сформувалася стійка тенденція вилучати прізвища з відповідною фонемною структурою зі сфери дії морфологічного чергування. Про це пише Олександра Захарків: «Хоча в чинному правописі поряд із помилковою формою з

і у відкритому складі (*Прокопіва, Коваліва*) фігурує слухна (*Прокопова, Ковалева*), але в реальному мовленні рідко хто вже визнає цю останню, фонетично закономірну структуру. Правопис повинен захистити її як пріоритетну (якщо не можна взагалі викинути хибні форми на *-ів(а)*, узаконені чинним правописом)” [19: 36].

За нашими спостереженнями, в усному та писемному мовленні домінують форми непрямих відмінків прізвищ на **-ів** без морфонологічних модифікацій (наприклад: “*фото Ігоря Гнатіва*”, “*презентація Василя Романківа*”, “*атестат Володимира Іваніва*”, “*прийшли з Семеном Янівим*” тощо). Результати анкетування, проведеного серед студентів різних факультетів, також засвідчують те, що збереження **і** при відмінюванні антропонімів (**і** не тільки на **-ів**) часто сприймається як норма, тоді як закономірне морфонологічне чергування **і** у закритому складі з **о** або **е** у відкритому трактується як можливе, але небажане або навіть як неправильне, що утруднює встановлення форми називного відмінка.

Якщо розглянути правописну історію змінювання цих прізвищ, то бачимо, як відповідні позамовні чинники стали пріоритетними для вирішення питання про нормативність саме граматичних форм без морфонологічних альтернатив голосних.

У “Правописному словнику” Г. Голоскевича подано відмінювання прізвищ на **-ів** із закономірним чергуванням голосного **і** в закритому складі з **о** або **е** у відкритому, наприклад: *Яцків – Яцкова, Яцкову, Яцковим* [13: 451]. Якщо звернутися до праць одного з найвідоміших дослідників українських прізвищ Юліана Редька, то бачимо його безкомпромісну позицію щодо неправомірності вилучення названих антропонімів зі сфери дії морфонологічного явища. У своєму “Довіднику українських прізвищ” (1969 року) учений пише: “Від прізвищ типу *Михайлів, Андрійв, Гриців* іноді творять хибні форми непрямих відмінків: *Михайліва, Михайлівим, Андрійва, Андрійвим, Гриціва, Грицівим* тощо. Такі форми є спотворенням, і проти них треба боротися. Українській мові властиве чергування давніх голосних **о, е**, які стоять у відкритому складі, з голосним **і** – у закритому. Отож, подібно до того, як від назв населених пунктів – колишніх присвійних прикметників – не вживаємо в непрямих відмінках форм “*Львіва*”, “*Харківва*”, так і від прізвищ на **-ів (-ів)** непрямі відмінки можуть мати в суфіксі тільки первісне **о** або **е(є)**: *Михайлова, Павлова, Іванцева, Грицева, Лесева, Тимофієва*” [27: 53].

У словнику-довіднику “Власні імена людей” Л. Г. Скрипник та Н. П. Дзятківської, виданому в 1986 році, зазначено, що “написання непрямих відмінків від прізвищ на **-ів (-ів)** зі збереженням **і**, як-от: *Якиміва, Якиміву, Якимівим*, слід вважати ненормативним” [29: 283]. Але вже у другому (1996 року) та третьому (2005 року) виданнях цього ж словника-довідника вказано, що “у правило про відмінювання прізвищ на **-ів, -ів** внесено зміну. Ще донедавна відмінювання за типом *Федорів – Федоріва – Федоріву, Лесів – Лесіва – Лесіву* та ін. вважалося ненормативним. Але у зв’язку з тим, що правило про чергування **і** з **о, е** в непрямих відмінках таких прізвищ не знайшло одностайної підтримки в сучасній мовній практиці, найновіші правописні джерела рекомендують вважати нормативними обидва варіанти відмінювання – з чергуванням **і** без нього” [30: 303]. У названому виданні пояснено і причину кодифікації варіантів без морфонологічних чергувань, що продиктовано викривленою ситуацією, коли незнання норм української

мови, її вторинність в офіційно-діловому спілкуванні спричиняло проблеми юридичного характеру: “Це можна пояснити тим, що **о**, **е**, які з’являються в непрямих відмінках, ускладнюють виведення при потребі правильної форми називного відмінка. Так, наприклад, словосполучення типу «твори Федорова», «присвоєно звання Федорову», «зустріч із Федоровим» немовби провокують появу форми називного відмінка Федоров, що суперечить документальному українському прізвищу Федорів” [30: 303]. Так відбулося закріплення девіації як норми. Обмеження дії морфонологічного явища прямо продиктовано соціолінгвістичними факторами. Ніяких власне мовних чинників, які б впливали на морфонологічне чергування, немає. Аналогічно потребу зберегти повністю всю власну назву без будь-яких змін спостерігаємо і при словотворенні, наприклад, прикметників від топонімів. Саме такою є мотивація утворення замість закономірного *рівенський* (із чергуванням **е** з **нулем фонем**) форми *рівненський*, яка суперечить морфонологічним закономірностям української мови і є немилозвучною (за С. Караванським, так “нищиться неповторна тональність мови” [20: 130]), однак дає змогу навіть людям з дуже низьким рівнем знання української мови без проблем зіставляти її з назвою обласного центру Рівне.

Варто звернути увагу ще й на такий психологічний чинник сприйняття власного прізвища, коли людина намагається виділити його як особливе, унікальне, що й спричиняє те, що носій прізвища бажає відрізнити його від відповідної загальної назви. Це доволі часто спостерігаємо в особливостях акцентуації. У випадках омонімії загальної назви та антропоніма мовець прагне змінити наголошування прізвища, і тому нерідко чуємо: *Коваль*, *Співак* тощо. Хоч “прізвища, які дорівнюють загальним назвам, завжди зберігають наголос загальної назви: *Кова́ль*, *Когу́т*, *Краве́ць*, *Співáк*” [27: 64]. Такі ж мотиви діють у деяких випадках при відмінюванні прізвищ. Наприклад, носій прізвища *Заєць* чи *Кріль* не дотримується закономірних чергувань у непрямих відмінках (*Зайця*, *Кроля*) не тому, що не знає норми, а тільки тому, що хоче відрізнити саме своє прізвище від загальної назви (заєць – зайця, кріль – кроля), тим самим виділяючи себе. На таке індивідуальне бажання вирізнитися нашаровується ще й психологічне відчуття меншовартості, намагання відмежуватися від свого походження, низький рівень національної свідомості та гідності, що є наслідком приниженого існування не одного покоління українців, та й зараз недостатньо сильного україноцентричного й україномовного середовища. Середовище, яке висміює носія прізвища, принижує його, впливає на вибір таких форм, що дають змогу затемнити етимологію, вилучити власну назву з української парадигми.

Висновки. Функціонування морфонологічних явищ у мовленні українців часто визначається сферою спілкування. Особливо це виразно виявляється у вживанні різних форм власних назв: якщо в неофіційній сфері спілкування значна частина мовців відмінює прізвища відповідно до морфонологічних закономірностей або допускає варіантність вживання (що залежить вже від індивідуального рівня володіння нормами літературної мови, яка є вищою в осіб з вищою освітою та нижчою у людей з професійно-технічною або тільки середньою освітою), то в офіційній сфері мовці (незалежно від будь-яких індивідуальних ознак, за винятком окремих філологів) не

допускають чергувань при змінюванні антропонімів (особливо прізвищ), намагаючись уникнути проблем у комунікації. Крім того, потужним є бажання мовця вилучити саме своє прізвище зі сукупності інших назв. Відповідно регулярність морфонологічних чергувань залежить не тільки від внутрішньомовних чинників, а й визначається екстралінгвальними факторами.

Перспективи використання результатів дослідження вбачаємо в поглибленому аналізі залежності між умовами функціонування української мови в різних сферах суспільного життя і морфонологічними процесами, у залученні психолінгвістичних методів для окреслення ефективних шляхів корекції мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ажнюк Л.* Екологія офіційного мовлення як об'єкт правового захисту / Л. Ажнюк // Українська мова. – 2013. – № 1. – С. 88–103.
2. *Ажнюк Л.* Про правові наслідки мовних непорозумінь / Л. Ажнюк // Культура слова. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 75. – С. 129–134.
3. *Асіїв Л.* Альтернатії голосних фонем у західнополіських говірках / Л. Асіїв // Серце чистеє, думка чесная... : збірник наукових праць і матеріалів на пошану Ірини Ощипко. – Львів : Левада, 2018. – С. 585–595.
4. *Асіїв Л.* Вплив позамовних чинників на функціонування морфонологічних явищ / Л. Асіїв // Вісник Львівського університету. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 48–56. – (Серія філологічна ; вип. 34, ч. I).
5. *Асіїв Л.* Морфонологічні альтернатії в гуцульських говірках / Л. Асіїв // Вісник Львівського університету. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – С. 92–96. – (Серія філологічна ; вип. 46, ч. II).
6. *Асіїв Л.* Морфонологічні явища при творенні відойконімних прикметників в українській мові / Л. Асіїв // Вісник Львівського університету. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 222–232. – (Серія філологічна ; вип. 64, ч. I).
7. *Асіїв Л.* Морфонологія: проблеми і перспективи дослідження / Л. Асіїв // Вісник Львівського університету. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 296–305. – (Серія філологічна ; вип. 52).
8. *Асіїв Л.* Морфонологічні альтернатії в буковинських говірках / Л. Асіїв // “У координатах мови” : збірник наукових праць на пошану професора Лідії Коць-Григорчук. – Львів : Паіс, 2016. – С. 41–51.
9. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Київ : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
10. *Вербич С. О.* Трансформація українського онімного простору: внутрішньо- та позамовні чинники / С. О. Вербич // Мовознавство. – 2014. – №2. – С. 15–23.
11. *Воронич Г.* Прізвища (прізвищеві назви) похідні від назв народів: формування й кодифікація / Г. Воронич // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – 2013. – Вип. 22, ч. 2. – С. 203–211.
12. *Голікова Н. С.* Мовно-комунікативні девіації в українському соціокультурному просторі / Н. С. Голікова // Український смисл : наук. збірник. – Дніпропетровськ, 2014. – С. 15–27.
13. *Голоскевич Г.* Правописний словник: десяте видання / Г. Голоскевич. – Лондон, 1977. – 451 с.

14. *Горпинич В. О.* Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія / В. О. Горпинич. – Київ : Вища школа, 1999. – 207 с.
15. *Горпинич В. О.* Словник географічних назв України: топоніми та відтопонімі прикметники / В. О. Горпинич. – Київ : Довіра, 2001. – 526 с.
16. *Демешко І. М.* Структура віддієслівних словотвірних гнізд: морфологічний аспект / І. М. Демешко // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2013. – Вип. 9. – С. 150–161.
17. *Демешко І.* Морфологічна структура і мотиваційні функції дериватів / І. Демешко // Серце чистее, думка чесная... : збірник наукових праць і матеріалів на пошану Ірини Ощипко. – Львів: Левада, 2018. – С. 185–198.
18. *Демешко І.* Утвердження національної ідентичності в словотвірній морфології девербативів / І. Демешко // Мова: класичне – модерне – постмодерне. – 2017. – Вип. 3. – С. 140–148.
19. *Захарків О.* Чи потребує реформи чинний український правопис? / О. Захарків // Скиньмо чужі правописні кайдани. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2001. – С. 24–38.
20. *Караванський С.* Пошук українського слова, або боротьба за національне “я” / С. Караванський. – Київ : Видавничий центр “Академія”, 2001. – 240 с.
21. *Козленко І. В.* Морфологія словозміни дієслова у сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / І. В. Козленко. – Київ, 1992. – 20 с.
22. *Коструба П. П.* Фонетика, фонологія і морфологія (їх предмет і місце в науці про мову) / П. П. Коструба // Методологічні питання мовознавства. – Київ, 1966. – С. 94–103.
23. *Коць-Григорчук Л.* Хто і чому гальмує? / Л. Коць-Григорчук // Скиньмо чужі правописні кайдани. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2001. – С. 39–46.
24. *Кравченко М. В.* Словообразовательная морфология украинского языка: автореф. дисс. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / М. В. Кравченко. – Київ, 1990. – 39 с.
25. *Норець Т. М.* Проблеми соціолінгвістичного аспекту варіювання на фонетичному рівні мови / Т. М. Норець // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 86. – С. 102–105.
26. *Парфіненко А. О.* Мовна варіантність у фокусі сучасних лінгвістичних досліджень (на матеріалі праць британських та американських вчених) / А. О. Парфіненко // *Studia Linguistica*. – 2013. – Вип. 7. – С. 116–120.
27. *Редько Ю. К.* Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – Київ : Радянська школа, 1969. – 254 с.
28. *Редько Ю. К.* Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – Київ : Наукова думка, 1966. – 216 с.
29. *Скрипник Л. Г.* Власні імена людей : словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – Київ : Наукова думка, 1986. – 308 с.
30. *Скрипник Л. Г.* Власні імена людей : словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – Київ : Наукова думка, 2005. – 308 с.
31. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1969. – 435 с.
32. Український правопис. – Київ : Наукова думка, 2015. – 288 с.
33. Український правопис: Проект (для обговорення) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/08/15/novoi-redaktsii-pravopisu.pdf>
34. *Федурко М.* Морфологія відіменникового словотворення / М. Федурко. – Київ-Дрогобич : Вимір, 2003. – 271 с.

35. Шульгач В. П. До проблеми творення відтопонімних прикметників в українській мові / В. П. Шульгач // Мовознавство. – 2000. – № 2–3. – С. 24–32.

REFERENCES

1. Azhniuk, L. (2013). Ekolohiia ofitsiinoho movlennia yak ob'ekt pravovoho zakhystu. *Ukrainska mova*, 1, 88–103.
2. Azhniuk, L. (2011). Pro pravovi naslidky movnykh neporozumin. *Kultura slova*, 75, 129–134.
3. Asiiv, L. (2018). Alternatsii holosnykh fonem u zakhidnopoliskykh hovirkakh. *Sertse chysteie, dumka chesnaia...: zbirnyk naukovykh prats i materialiv na poshanu Iryny Oshchypko*. Lviv: Levada, 585–595.
4. Asiiv, L. (2004). Vplyv pozamovnykh chynnykiv na funktsionuvannia morfonolohichnykh yavysch. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna*, 34, Ch. I, 48–56.
5. Asiiv, L. (2009). Morfonolohichni alternatsii v hutsulskykh hovirkakh. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna* 46, Ch. II, 92–96.
6. Asiiv, L. (2017). Morfonolohichni yavyschcha pry tvorenni vidoikonimnykh prykmetnykiv v ukrainskii movi. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna*, 64, Ch. I, 222–232.
7. Asiiv, L. (2011). Morfonolohiia: problemy i perspektyvy doslidzhennia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna*, 52, 296–305.
8. Asiiv, L. (2016). Morfonolohichni alternatsii v bukovynskykh hovirkakh. “U koordynatakh movy”: *zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Lidii Kots-Hryhorchuk*, 41–51.
9. Batsevych, F. S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr “Akademiia”.
10. Verbych, S. O. (2014). Transformatsiia ukrainskoho onimnoho prostoru: vnutrishno- ta pozamovni chynnyky. *Movoznavstvo*, 2, 15–23.
11. Voronych, H. (2013). Prizvyshcha (prizvyshchevi nazvy) pokhidni vid nazv narodiv: formuvannia y kodyfikatsiia. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini*, 22, Ch. 2, 203–211.
12. Holikova, N. S. (2014). Movno-komunikatyvni devitsii v ukrainskomu sotsiokulturnomu prostori. *Ukrainskyi smysl: nauk. zbirnyk*. Dnipropetrovsk, 15–27.
13. Holoskevych, H. (1977). *Pravopysnyi slovnyk: desiate vydannia*. London, 1977.
14. Horpynych, V. O. (1999). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovtvir. Morfonolohiia*. Kyiv: Vyschha shkola.
15. Horpynych, V. O. (2001). *Slovnyk heohrafichnykh nazv Ukrainy: toponimy ta vidtoponimni prykmetnyky*. Kyiv: Dovira.
16. Demeshko, I. M. (2013). Struktura viddiieslivnykh slovtvirnykh hnizd: morfonolohichni aspekt. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu*, 9, 150–161.
17. Demeshko, I. (2018). Morfonolohichna struktura i motyvatsiini funktsii deryvativ. *Sertse chysteie, dumka chesnaia...: Zbirnyk naukovykh prats i materialiv na poshanu Iryny Oshchypko*. Lviv: Levada, 185–198.
18. Demeshko, I. (2017). Utverdzhennia natsionalnoi identychnosti v slovtvirnii morfonolohii deverbatyviv. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne*, 3, 140–148.
19. Zakharkiv, O. (2001). Chy potrebuie reformy chynnyi ukrainskyi pravopys? *Skynto chuzhi pravopysni kaidany*, 24–38.
20. Karavanskyi, S. (2001). *Poshuk ukrainskoho slova, abo borotba za natsionalne “ia”*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr “Akademiia”.

20. Kozlenko, I. V. (1992). *Morfonolohiia slovozmyny diieslova u suchasni ukrainskii literaturnii movi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01–ukrainska mova*. Kyiv.
21. Kostruba, P. P. (1966). Fonetyka, fonolohiia i morfonolohiia (ikh predmet i mistse v nauksi pro movu). *Metodolohichni pytannia movoznavstva*. Kyiv, 94–103.
22. Kots-Hryhorchuk, L. (2001). Khto i chomu halmaie? *Skynto chuzhi pravopysni kaidany*. Lviv: Halytska vydavnycha spilka, 39–46.
23. Kravchenko, M. V. (1990). *Slovoobrazovatelnaia morfonolohiia ukraynskoho yazyka: avtoref. dys. ... dokt. fylol. nauk: 10.02.01*. Kyiv.
24. Norets, T. M. (2006). Problemy sotsiolinhvistychnoho aspektu variiuvannia na fonetychnomu rivni movy. *Kultura narodov Prychornomia*, 86, 102–105.
25. Parfinenko, A. O. (2013). Movna variantnist u fokusi suchasnykh linhvistychnykh doslidzhen (na materialii prats brytanskykh ta amerykanskykh vchenykh). *Studia Linguistica*, 7, 116–120.
26. Redko, Yu. K. (1969). *Dovidnyk ukrainskykh prizvyshch*. Kyiv: Rad. shkola.
27. Redko, Yu. K. (1966). *Suchasni ukrainski prizvyshcha*. Kyiv: Naukova dumka.
28. Skrypnyk, L. H., Dziatkivska, N. P. (1986). *Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidnyk*. Kyiv: Naukova dumka.
29. Skrypnyk, L. H., Dziatkivska, N. P. (2005). *Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidnyk*. Kyiv: Naukova dumka.
30. *Suchasna ukrainska literaturna mova. Vstup. Fonetyka (1969) / za red. I. K. Bilodida*. – Kyiv: Naukova dumka.
31. *Ukrainskyi pravopys*. (2015). Kyiv: Naukova dumka.
32. *Ukrainskyi pravopys: Proiekt (dlia obhovorennia)*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennia/2018/08/15/novoi-redaktsii-pravopisu.pdf>
33. Fedurko, M. (2003). *Morfonolohiia vidimennykovoho slovotvorennia*. Kyiv-Drohobych: Vymir.
34. Shulhach, V. P. (2000). Do problemy tvorennia vidtoponimnykh prykmetnykiv v ukrainskii movi. *Movoznavstvo*, 2–3, 24–32.

*Стаття: надійшла до редакції 15.10.2018
прийнята до друку 13.11.2018*

SOCIOLINGUISTIC ASPECT OF MORPHONOLOGY

Luboslava ASIYIV

*Ivan Franko National University of Lviv,
The department of Ukrainian Language,
1/234, Universytets'ka Str., Lviv, Ukraine, 79001,
phone: (00380 322) 239 47 17,
ukrmova.lnu@ukr.net*

The article deals with the influence of extra linguistic factors on the functioning of morphonological phenomena. It was found that the regularity of the corresponding changes in the phonemes in the speech of representatives of different social groups depends not only on the level of knowledge in the Ukrainian language, but also on the conditions of communication. The attention is paid to psycholinguistic peculiarities of perception

alternation of phonemes. Particular attention is paid to the question of the effect of spelling on morphological phenomena in the language system and in official and public speech. The main attention is paid to the sociolinguistic aspect of morphological variation in personal names of people.

Among the various extra linguistic factors that determine the communicative situation, the social conditions of communication, the official or informal relationships of participants in the communicative act, their social and psychological characteristics are important for the functioning of morphological phenomena.

The attention is paid to such striking cases when the speaker consciously ignores the morphological phenomena of the Ukrainian language for the purpose of successful communication in conditions where the interlocutor does not fully possess the norms of the Ukrainian literary language. Especially often this is observed in official business communication, when not only the success of the communicative act depends on proper reproduction of the proper names, in particular surnames, but also in general, the achievement of a positive result, the avoidance of problems in the legal field. If we consider the spelling history of the change of these surnames, then we see how the corresponding extra linguistic factors became the priority for solving the normative question of grammatical forms without the alternations of vowels. It is worth paying attention to such a psychological factor of perception of his own surname, when a person tries to distinguish it as a special, unique, which leads to the fact that the bearer of the surname wants to distinguish it from the corresponding general name. An environment mocking the bearer of the name humiliates him, affects the choice of such forms that make it possible to obscure etymology, remove from the Ukrainian paradigm.

The prospects for using the results of the study are seen in the in-depth analysis of the relationship between the conditions of the functioning of the Ukrainian language in various spheres of social life and morphological phenomena, in the use of psycholinguistic methods for outlining the effective ways of speech correction.

Keywords: morphological phenomena, sociolinguistic factors, alternation, phonema, language norm, deviation.